

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לב, תשמ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

משמות פרטיים לשמות-עצם כלליים

תגובה ותוספת

ברשימתי ב"לשוננו לעם" (ל"א [תש"ם]. עמ' 139-142;
 ל"ב [תשמ"א], עמ' 28) אספתי וביארתי בקיצור כמה
 שמות-עצם כלליים שבלשוננו היום אשר מוצאם בשמות
 פרטיים שבמקרא (אחזן, בלשן, גרר, דלפון, חוילה, עגלון, פלט,
 פרפר, שלומיאל, תבערה). רשימה זו הביאה עליי ועל המערכת
 של "לשוננו לעם" תגובות של קוראים. מר י' לבני ממכון
 התקנים הישראלי כתב, שלפני שנים רבות ערך "קול ישראל"
 תחרות בין מאזיניו על שמות מסוג זה, ושהזוכה אסף למעלה
 מ-500 שמות כאלה! פרופ' ש' אירמאי מן הטכניון שלח
 רשימה של 57 שמות מאותו סוג, ובצד כל אחד מהם ציין את
 הוראתו ואת מראה-מקומו. לא זו בלבד אפוא שראיתי את עצמי
 טוחן קמח טחון, אלא שהאחרים טחנו שקים על גבי שקים, ואני
 הקטן הצעתי לפני הקוראים ארבעה או חמישה פירושים בלבד.
 ברם קיצור רשימתי תלוי בכך, שביקשתי לעסוק רק במלים
 שיש בהן עניין מיוחד, ובמכוון התעלמתי (פפי שציינתי שם
 בראש דבריי) ממלים, המשמשות היום על דרך אנטונומאזיה
 הפוכה (פגון איוב, נחשון, תרח, אונן), וממלים, ששימושן
 המודרני הוא מעין המשך של הוראתן המקראית (ודאית או
 משוערת, לדעת הפול או לדעת אחדים). אם "בית עקד

(הרועים) " (מל"ב י, יב) — למשל — הוא "מקום ששם עקדו וקשרו הרועים את רגלי הבהמה למנוחת הלילה" (פדעת נ"ה טור-סיני, המובאת באנציקלופדיה המקראית) או "מקום התפנסות הרועים", אין חידוש גדול. אם בימי ההשפלה ואילך קראו לספרייה בשם "בית עקד (ספרים)" ולאקדמיה "בית עקד (החכמים)" (ראה בן-יהודה). אם פיגוי של יוסף "צפנת פענח" (פר' מא, מה) נותרגם על ידי אונקלוס "גברא דמטמך גלן לה" ונתפאר על ידי רש"י "מפרש צפונות", קל לגזור ממנו צופן בהוראת 'כתב סתרים' ופענוח בהוראת 'גילוי תעלומות'. פיוצא באלה, הר געש (יהו' כד, ל) הוא 'וולקאן', מפני שגעש ההר ביום קבורתו [של יהושע] " (רד"ק), וחירה הוא 'אובליסק', לפי שה'חירות' (שמ' יד, ב) הן "שני סלעים גבוהים זקופים" (רש"י). כמו כן לא הבאתי את השמות שבלשוננו, אשר צורתם כצורת שם פרטי במקרא, כאשר אין זהות זו אלא מקרה, או כאשר אין בה כל רמז לקרבת משמעות. ואמנם מה לבנוי, אביו של נועדיה (עז' ח, לג), ולבינוי, שהוא 'קימום, בנייה? ומה לעיר חֶלְבֹן שבארם (יח' כז, יח) ולחלבון, שהוא 'פרוטאין? האם יש זיקה למֶרֶב בת שאול עם מֶרֶב שהוא 'מקסימום? או לרְתָמָה (במ' לג, יח), שחנו בה בני ישראל במדבר עם הרתמה של הסוס? ואם העוף *Alectoris graeca* (פאנגלית *partridge*) נקרא בלשוננו חֶגְלָה, כאחת מבנות צלפחד, נבחרה מלה זו לפי דמיונה הפונטי לשם ערבי "חג'ל" של אותו עוף, ללא כל פונה לדמותו לאישה החכמנית ההיא. ויש פאלה עשרות! אמנם ניתן לומר, שבמקרים אחדים המלה המאוחרת נוצרה בהשפעת המלה המקראית, כאשר מרחיבי הלשון, בבקשם להביע מושג נתון

העדיפו שורש מסוים ומשקל מסוים, מפני שעל ידי כך לא יצרו תיבה חדשה, אלא הכניסו לשימוש חדש מלה מקראית, אם כי בהוראה שונה לחלוטין — ויש שהמילונים מזכירים את השם המקראי בקשר למונח המודרני.

נספם ונאמר, שיש בלשוננו היום שפע שמות כלליים הזהים בצורתם לשמות פרטיים שבמקרא: יש מהם, שזהות זו משקפת קרבה אטימולוגית אמיתית, או לכל הפחות אפשרית; ויש לעומתם, שאינם אלא שעשוע במלים או מקריות, ללא כל ערך סמנטי — לא דנתי לא באלה ולא באלה (ומטעם זה רשימתי לוקה ב י ת ר , ולא בחסר, כי נכנסו בה שלא לצורך גָּרָר ופָּלַט השייכים לסוג האחרון). נתפונתי לדון רק בשמות כלליים, אשר זיקתם לשמות הפרטיים היא בדרך אטימולוגיה עממית: מצד אחד אין ביניהם קשר אטימולוגי היסטורי, ומצד שני מי שחידש את השימוש ראה ביניהם קשר סמנטי.

אני מודה לאלה שהגיבו על רשימתי, אך אני ממשיך לעסוק בשלי, ומניח לאחרים את התפקיד הנכבד של איסוף כל השמות שחל בהם התהליך הנדון, בכל דרך שהיא. אין לדעת, מה הם אותם חמש מאות שמות ויותר. שמר לבני רומז אליהם, אך אין בידו לפרש — ואשר לשמות המובאים על ידי הפרופ' אירמאי, כמעט כולם שייכים לשלושה סוגים (אנטונומאזיה, אטימולוגיה סבירה, קשר של צליל בלבד), שלא היו נושא לדיוני; ואולם יש ביניהם מן הסוג שדנתי בו, ונשפחו ממני. על שניים מהם אבקש להעיר בשורות הבאות.

המונחים הקשורים בפעולת הכפל היו בעיה קשה לסופרינו בימי הביניים, ולתוצאת הפעולה הזאת אנו מוצאים בספרים השונים לא פחות מתשעה מונחים: (מספר) נקבץ, (מספר) מחובר, (מספר) מורכב, ריבוע, חשבון, מניין, מערכת, הפאה, ריבוי (ראה ספרי "מונחי המתמטיקה בספרות המדעית העברית של ימי הביניים" לפי המפתח) — רק בלשון ימינו נקבע השימוש בפועל פפל ובשם העצם מכפלה נראה, שהראשונים לא נטתה דעתם לשורש זה, כיון שהתפרש להם 'הגדיל' פי שני ים ' דוקא; אולם אחרי שמרחיבי הלשון בימינו בחרו בו, השתמשו בשם-עצם "מכפלה" (ולא בשם על משקל אחר, כגון "כפילה" או "כפל"), בהיות המלה כבר מצויה במקרא, בשם של אותה מערת המכפלה שנקברו בה האבות — והיא "כפולה בזוגות" לדעת התלמוד (עיר' נג ע"א), פי האבות היו קבורים בה איש ואשתו: אדם וחווה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה (ראה רש"י, בר' כג, ב).

לדעת יוסף נוח (אנציקלופדיה מקראית, ערך "מכפלה"), "פירוש המלה מכפלה, הנכתבת תמיד ביידוע, אינו מחוור". בן-יהודה סבור, פי "מכפלה" היא "אדמת טרשים קרועה וחלוקה על ידי חריץ".

תירס

תירס זה שאנו אוכלים על שום מה? על שם תירס בן יפת

בן נח!

תִּירָס בן יפת נזכר בספר בראשית (י, ב) ובספר דברי

הימים (דה"א א, ה); בתרגום יונתן לבראשית, כמו בתרגום לדברי הימים, מתורגם שם זה "תִּרְקִי". יש שסברו, כי "תִּרְקִי" הוא העם הידוע בשם זה בין עמי יון, אולם בספרות ההשפלה הובן השם "תִּרְקִי" ככינוי לטורקיה (ראה אבן-שושן, וכן "משפט האורים" ליהושע שטיינברג). בין החוקרים של היום דעות שונות בדבר העם הקרוי תִּרְקִי: יש מזהים אותו עם צם הנזכר בתעודות מצריות, ויש מזהים אותם עם האֶטְרוּסְקִים, שישבו בזמן קדום במרכז איטליה, ואין הדבר ברור (ראה מ"ד קאסוטו, מנח על אברהם).

הצמח שמדובר בו נקרא בגרמנית türkischer Weizen או Türkenkorn, בצרפתית blé de Turquie, באיטלקית grano turco, וביידיש "טערקישע ווייץ". לכן פינו אותו בעברית "חיטי תירס" (על יסוד הדעה, שהוא תִּרְקִי הוא טורקיה) ובקיצור תירס.

מוצא הצמח הוא אמריקה (על כן קוראים אותו בארצות-הברית corn, פלומר "דגן", בלי שם לואי, ובאנגליה Indian corn) ודבר אין לו עם טורקיה. נראה, שהתואר "טורקי", הניתן לו בכמה מלשונות אירופה, מכיון למוצאו מארץ זרה רחוקה ובלתי-נודעת, כפי ששם זה מסמל בדמיון פשוטי העם.

לסיכום: הצמח אשר שמו המדעי Zea mays נקרא בלשוננו "תירס" על יסוד הנחה שהוא בא מטורקיה, ושתורקיה נקראת בתנ"ך תִּרְקִי. קרוב לנדאי, ששתי ההנחות אינן אמת, אך שם הצמח במקומו עומד.